

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

אבות דרבי נתן

אבות דרבי נתן הוא חיבור המפרש ומרחיב את מסכת אבות שבמשנה. החיבור הגיע אלינו בשני נוסחים שנוצרו, ככל הנראה, מנוסח קדום אחד, והועברו בנפרד ללא מגע או השפעה ביניהם. החיבור על שני נוסחיו עבר תקופה ארוכה של התהוות, ומצויים בו מקורות קדומים מתקופת התנאים בצד מקורות מאוחרים במאות שנים. החיבור המקורי הוא כפי הנראה מסוף תקופת התנאים, אולם זמנו של החיבור כפי שהוא מצוי בפנינו הוא מן המאה השביעית. המדרש נערך, ככל הנראה, בארץ ישראל.

שם המדרש וייחוסו

החיבור כונה במספר שמות: 'תוספתא',¹ 'ברייתא',² 'משנת ר' נתן',³ 'תוספתא דמסכת אבות',⁴ ובעיקר 'אבות דרבי נתן'. השמות 'תוספתא' ו'ברייתא' נובעים, ככל הנראה, מכך שמסכת אבות היא אחת המסכתות הבודדות במשנה שאין לה תוספתא, ומכך שהיחס בין אבות דרבי נתן למסכת אבות דומה ליחס שבין התוספתא למשנה.

לא ברור מדוע מוזכר שמו של ר' נתן בשם החיבור. חיבורים שונים בספרות חז"ל נקראים על שם החכם הראשון המוזכר בהם, אולם ר' נתן אינו החכם הראשון המוזכר בחיבור, אלא השלישי. ר' יעקב בר שמשון, מחבר הפירוש במחזור ויטרי, שיער ששם החיבור מעיד על מסורת שר' נתן סידר את החיבור. הנחה זו הייתה רווחת בקרב הראשונים.

י"ל צונץ סבר, כי ר' נתן אמנם לא היה מסדר החיבור – שכן מוזכרים בו שמות חכמים המאוחרים לו; אך חלקים מן החיבור אכן התחברו על ידו. הוא שיער, שאבות דרבי נתן מכיל ליקוטים מתוך ברייתא של ר' נתן על מסכת אבות, ברייתא שכללה קובצי פתגמים.

מ"ב לרנר שיער, כי שם החיבור ניתן לו מכיוון שהתבסס על נוסח קדום של מסכת אבות שנסדר בידי ר' נתן הבבלי, לפני סידור המשנה בידי רבי יהודה הנשיא. הוא מבסס את השערתו על כך שמקורות ארץ ישראלים מצטטים מתוך דברי המשנה המופיעים בחלק הראשון והאחרון של אבות דרבי נתן ומייחסים את הציטוטים לחיבור בשם 'ברייתות דרבי נתן'.

מ' קיסטר (עיונים) ציין, כי אמנם אין הסבר משביע רצון לשם החיבור, אך לא ניתן לדעתו לקבל את ההשערה שהשם אבות דרבי נתן מעיד על ייחוס לר' נתן, מכיוון שאין אף דוגמה של ממש לחיבור קדום בספרות חז"ל שבשמו יש ייחוס לחכם שחיבר אותו.⁵ קיסטר אף ציין, כי במספר מקורות בהם מופיע אבות דרבי נתן נוסח ב, ניתן לזהות חילוף בשם החיבור בין אבות דרבי נתן לאבות דר' יונתן. המחבר הקדום ביותר שמצטט את נוסח ב, ישועה בן יהודה הקראי, מכנה את החיבור בשם אבות דר' יונתן. כך גם מופיע בכתבי יד של החיבור וברשימת ספרים מן הגניזה.

זמן המדרש ומקומו

קביעת זמנו של חיבור בספרות חז"ל מתבססת, בין השאר, על מקורות שבהם הוא השתמש ובמקורות שעשו בו שימוש. זיהוי מקורות אלו הוא מלאכה מורכבת בכל ספרות חז"ל, אך הוא מורכב שבעת מונים בנוגע לאבות דרבי נתן, בשל העריכות הרבות שהחיבור עבר והשינויים שהוכנסו בו. אמנם, ניתן לזהות מקבילות למקורות במדרשי התנאים והאמוראים ולעתים גם להבחין בהשפעה של התלמוד הבבלי, אך באבות דרבי נתן מופיעים הדברים בלשון ובניסוח שונים.

1. כך כונה החיבור בידי המאירי, ר' יצחק בן שלמה, ובמחזור ויטרי.
2. כך כונה החיבור בידי ר' יעקב בן ר' שמשון, ר' יוסף בכור שור ור' יהודה בן קלונימוס.
3. כך מכונה החיבור במחזור ויטרי.
4. כך מכונה החיבור בידי התוספות.
5. החיבורים מכילתא דרבי ישמעאל, מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי ובראשית רבה קרויים כולם על שם החכם הראשון המוזכר בהם. ראה במבואות לחיבורים אלו.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

שאלת זמנו של המדרש תלויה גם בסוגיית ייחוס המדרש לתנא ר' נתן. הראשונים ראו באבות דרבי נתן ברייתא מתקופת התנאים, ואמנם באבות דרבי נתן מוזכרים שמות של תנאים בלבד. אולם, חוקרי המדרש החל מן המאה ה-19 הטילו ספק בייחוס החיבור לר' נתן, ואיחרו את זמנו של המדרש. י"ל צונץ סבר, כי המדרש נערך לאחר תקופת התלמוד. ש"ז שכטר הוציא לאור מהדורה ביקורתית של אבות דרבי נתן בשני הנוסחים, והצביע על כך שנוסח ב קדום מנוסח א. הוא ציין, שהחיבור הוא בבסיסו חיבור קדום, אך עם זאת אין אפשרות לקבוע את זמנו, כי בכל דור המעתיקים הוסיפו ותיקנו את הנוסח שעמד לפניהם. א"א פינקלשטיין הצביע על כך, שהחיבור מורכב מחומרים קדומים ומאוחרים המעורבים אלו באלו. הוא הניח שהחיבור ביסודו קדום, ולכן הוא הדגיש באופן בולט את הרובד המוקדם, וציין שהחיבור מכיל רובד קדום יותר מאשר מסכת אבות של רבי יהודה הנשיא. מ"ב לרנר ציין, כי הבסיס של שני נוסחי המדרש הוא מתקופת התנאים, אולם העריכה הסופית של המדרש שונה בכל אחד מנוסחיו. נוסח ב נערך לדעתו בסוף המאה השלישית, ואילו נוסח א המשיך להתגבש עד סוף המאה השביעית. חוקרים רבים⁶ הניחו, כי החיבור נערך מעט לאחר תקופת התנאים, והתייחסו אליו כאל חיבור תנאי לכל דבר. עם זאת חוקרים אחרים⁷ הצביעו על כך שבאבות דרבי נתן יש מקורות מאוחרים.

קיסטר (עיונים) ערך מחקר מקיף על הנוסח והעריכה של אבות דרבי נתן וציין, כאמור, כי החיבור על שני נוסחיו עבר תהליך ארוך מאוד של התהוות, שכן העיסוק בחיבור היה אינטנסיבי מאוד, והמסרנים והמעתיקים של החיבור הכניסו בו שינויים רבים.⁸ החיבור, שהחל כפירוש והרחבה למשנה בסמוך לזמנו של רבי יהודה הנשיא, עבר במהלך מאות שנים תיקונים והרחבות שהשפיעו על לשונו, על סגנונו, על מבנהו ועל תוכנו. ברוב המקרים לא ניתן עוד לזהות יחידה קדומה שלמה או יחידה מאוחרת שלמה, שכן המוקדם והמאוחר מעורבים בחיבור זה בזה, באותם הקטעים ואפילו באותם המשפטים. קיסטר הניח, אם כן, שראשית החיבור בסוף תקופת התנאים, וסופו בין המאה החמישית למאה התשיעית.

מקורם של שני נוסחי המדרש הוא בארץ ישראל, אם כי ניתן לזהות השפעות בבליות בחיבור, במיוחד בנוסח א. בשני הנוסחים מופיעים דברי שבח רבים על ארץ ישראל לעומת הגולה. לדוגמה: "כך אמר דוד כל המניח ארץ ישראל ויוצא חוץ לארץ מעלה עליו הכתוב כאלו עובד עבודת אלילים".⁹

6. למשל: S. Lieberman, *Texts and Studies*, New York 1974; א"א אורבך, "חז"ל – פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשכ"ט.

7. למשל י' אפרון וי' פרנקל.

8. מעניין לציין כי בעוד שהיה עיסוק אינטנסיבי בחיבור בזמנים קדומים, החיבור ככל הנראה הונח בקרן זוית בימי הביניים והציטוטים ממנו מועטים.

9. אבות דרבי נתן נו"א פכ"ו, מהד' שכטר עמ' 82.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות